

MEHMET GENÇ ÜZERİNE BİYOGRAFİK BİR ARAŞTIRMA

N. Ümit Tol*

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlı iktisat tarihi literatürüne önemli katkılarda bulunmuş olan Mehmet Genç'in akademik yaşamı, iktisat tarihi hakkındaki görüşleri ve çalışmalarıyla literatüre sunduğu katkılar hakkında genel bir değerlendirmeyi içermektedir. Giriş bölümünde Genç'in hayatı incelenmiş, hocanın zihin dünyasına şekil veren kırılmalar eğitim yaşamı özelinde ana hatlarıyla anlatılmıştır. Osmanlı iktisat tarihi alanına sunduğu katkılarının ortaya çıkışının başlangıç noktası olması itibariyle doktora tez süreci Genç'in akademik hayatında kritik bir rol oynamıştır. Bu önem doğrultusunda ilk bölümde Genç'in akademik kariyeri ve doktora tez süreci incelenmiştir. İkinci bölümde iktisat, tarih ve iktisat tari-

hi hakkındaki özgün tanımlamalarına yer verilmiştir. Bu bölüm, Genç'in çalışmalarını hangi bakış açısı ve yöntemle ele aldığını ortaya koyma hedefi taşımaktadır. Genç'in literatüre katkı sunduğu çalışmaların çoğunluğu, Osmanlı tarihinin problemleri olarak tanımladığı sorunlara cevap bulma motivasyonu ile ortaya çıkmıştır. Bu sebeple üçüncü bölümde ilgili problemler ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise Genç'in iktisat tarihi literatürüne katkı sunduğu çalışmalarında ortaya koyduğu bulgularla birlikte bu çalışmaların ilham kaynağı olduğu diğer bazı çalışmalardan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Genç, İktisat Tarihi, Tarih

* Dr. , umittoll@gmail.com. ORCID: 0000-0003-4007-463X

A BIOGRAPHICAL STUDY ON MEHMET GENÇ

ABSTRACT

This study includes an overview of the academic life of Mehmet Genç, who has made significant contributions to the literature on Ottoman economic history, his views on economic history and his contributions to the literature with his works. In the introduction, Genç's life is analyzed and the ruptures that shaped his intellectual world are outlined in terms of his educational life. As the starting point of the emergence of his contributions to the field of Ottoman economic history, his doctoral dissertation process played a critical role in Genç's academic life. In line with this importance, the first section analyzes Genç's academic career and his doctoral dissertation process. In the second section, his original defini-

tions of economics, history and economic history are given. This section aims to reveal the perspective and methodology of Genç's studies. The majority of the studies that Genç contributed to the literature were motivated to find answers to the problems he defined as the problematics of Ottoman history. For this reason, the relevant problematics are discussed in the third section. In the conclusion section, the findings of the studies that Genç contributed to the economic history literature and some of the other studies that these studies inspired are mentioned.

Keywords: Mehmet Genç, Economic History, History

GİRİŞ

1934 yılında Artvin Arhavi’de doğan Mehmet Genç, ortaokul eğitimini Hopa’da tamamlar. 1949 yılında ortaokul eğitimini tamamladıktan sonra Haydarpaşa Lisesi’nde lise eğitimini okumak için İstanbul’a gelir. Lisede Genç, sosyal bilimlere mesafeli duracaktır. İlgisi daha çok matematik ve gramer üzerinedir.¹ Lise öğrenimini iyi bir derece ile bitirdikten sonra² Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde lisans eğitimine başlar. Lise eğitimi sırasında ilgisi daha çok matematik ve gramer üzerine olsa da daha sonra felsefe ve sosyolojiye yönelmiştir. Sebebinin, lise eğitimi için Artvin’den İstanbul’a gelişi sonrasında yaşadığı kültürel uyum sorununun etkisiyle sosyal konulara ilgi duyması olduğunu daha sonra ifade edecektir.³

Lisans eğitimine devam ederken Genç, 1956’da tüberküloz olduğunu öğrendikten sonra derslerine bir yıl süreyle devam edemez. Bu dönem aynı zamanda Genç’in bilim yapmanın kendisi için anlamını keşfettiği bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Kendisine tüberküloz teşhisi koyan doktorun konuyla ilgili asistanlarıyla konuşurken duyduğu heyecandan etkilendiği anı şöyle anlatır:

“Doktor filme uzun uzun baktı (...) asistanlarını topladı ve ‘bakın’ dedi (...) ‘kitaplarda gördüğünüz tüberkülozun tipik bir örneği.’ ‘Bu doktor’ dedim, ‘yirmi bir, yirmi iki yaşında bir adama ölüm fermanını okuyor, fakat yüzünde müthiş bir heyecan var.’ Bu heyecan beni ilgilendirdi. Daha önce matematik seviyordum, hatta problem çözüyordüm (...) problemleri çözdüğüm zaman büyük bir haz duyuyordum ama bu hazzın ne olduğunu o ana kadar doğrusu bilmiyordum. Başkasının yüzünde bu hazzı, bir bilgi heyecanını ilk defa gördüm. İlmin tadına ilk defa o an vardım diyebilirim. Doktorun heyecanını çok değerli buldum. Yüzünde, kafasındaki modelin, bir formun, bir hipotezin gerçekle tekabülünü keşfetmenin hazzı, heyecanı vardı.”⁴

Aynı zamanda bu dönemde Gogol, Dostoyevski, Çehov gibi yazarları okuyan Genç, bu sayede başka kültürleri tanımaya başladığını söyleyecektir. Bu dönem onun akademik hayatının tabiri caizse dönüm noktalarından biridir, zira üniversiteden uzak kaldığı dönemde yaptığı okumalarla tanıdığı farklı kültürler, özgün bir bilimsel bakış açısına sahip olmasına imkân tanyacaktır.

1 Atilla Lök, “Mehmet Genç: Tarihçinin Mutfağı”, Toplumsal Tarih, Cilt: 13, Sayı: 75, 2000, s. 47.

2 Abdullah Mesud Küçükcalay, Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2022, s. 71.

3 Lök, s. 47.

4 Lök, s. 47.

Üniversiteden mezun olduktan sonra Şereflikoçhisar'a kaymakam vekili olarak atanır Genç. Atanmasıyla birlikte sıklıkla Ankara'ya gidip gelmektedir. 1959'da İstanbul Üniversitesi iktisat tarihi asistanlığı için İstanbul'a gelir, sınavı kazanır ve yapılan mülakat sonucunda Ömer Lütfi Barkan'ın yanında, doktora eğitimiyle birlikte akademik kariyerine başlamış olur. Genç, asistanlık ilanına istekle başvurduğunu ve bunun sebebinin iki isim olduğunu söyleyecektir. Bunlardan biri Ömer Lütfi Barkan diğeri ise Max Weber'dir. Bu durumu şöyle ifade etmiştir:

"Annales dergisi, Fransızların meşhur dergisi, Annales ekolünün büyük dergisidir. Orada Barkan hakkında yazılar vardı. Batılı dergiler hatta gazeteler (...) çok büyük bir performans gösterirse bir Türk, o zaman bahsini ederler. Ömer Lütfi Barkan böyle bir insandı. Meşhur Braudel'i duymuşsunuzdur, (...) Akdeniz ve Akdeniz Dünyası diye o meşhur iki ciltlik kitabını yazmıştı. Bu kitabı Ömer Lütfi Barkan tahlil ederek İktisat Fakültesi dergisinde yayımladı. Barkan'ın bu kitap tahlili önemli katkılar içeriyordu ve Braudel bunu bildi ve Annales ekolünün Annales dergisine Türkçeden Fransızcaya tercüme ederek yayınladılar. Ben onu gördüm. Batı'daki dergiler hiç tercüme makale yayımlamazlar. Bu istisnai bir iltifat gibidir. Böyle bir adam olduğunu anladım. Sonra iktisat tarihi çok kötü bir disiplin

olmasa gerek, çünkü Max Weber de oradan yürüyerek sosyal analizleri yapmıştır diye kalktım girdim, asistan oldum."⁵

Bu aşamada Genç'in Weber ile ilişkisine değinmek gerekir. Genç, iktisat tarihi alanına yönelmeden önce esas ilgisinin sosyolojide olduğunu söylemiştir. Bu ilgi sonucunda Weber'i okuduğunu ve ondan nasıl etkilendiğini şöyle anlatır:

*"Beni, medeniyet değişmesi, bir medeniyetten öbürüne geçişin yarattığı deprem ilgilendirdi. Felsefe okudum, Batı felsefesi, Doğu, İslam felsefesi okudum. Ama bunlar (...) medeniyet değişmesinin yarattığı sıkıntıları ya da problemleri çözecek bir şey gibi görünmedi. Sosyolojiye girmem bundan, bu değişimin mahiyetinin ne olduğunu anlamayı istemiş olmaktan kaynaklandı. Sosyolojiyi, felsefeden daha elverişli bir alan olarak gördüm. Sosyolojide özellikle bilgi sosyolojisi ilgimi çekti. İnsanlarda değerler, zihin ürünleri nasıl oluşuyor, bu en çok merak ettiğim şey oldu. O sırada Weber'i okudum. (...) Weber'in ekonomist olduğunu, hukuk okuduğunu, sosyolog olduğunu ve iktisat tarihi yaptığını da öğrendim. Çok ilgimi çekti, hatta iktisat tarihi asistanlığına girmem de aynı döneme denk gelir."*⁶

Ömer Lütfi Barkan'ın yanında asistan olarak göreve başlayan Genç, uzun süre iktisat tarihi uzmanı görevini yürüttükten

5 Küçükkalay, s. 91.

6 Serhat Tuncer, "Tarihsel Sosyoloji Üzerine", Tarihsel Sosyoloji, Ed. Elisabeth Özdalga, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, 3. Baskı, s. 83, 84.

sonra 1983 yılı itibariyle Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi'nde tarih ve iktisat tarihi dersleri vermiştir. 1999 yılında emekli olan Genç, emekliliğinden sonra akademik çalışmalarına devam etmiş, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Şehir Üniversitesi'nde lisans ve lisansüstü dersler vermiştir. Ayrıca 1990 yılında bir akademik dönem Washington Üniversitesi'nde çalışmalar yapmıştır.⁷

1. Akademik Kariyer Yolculuğu

Ömer Lütfi Barkan'ın asistanı olarak akademik kariyerine başlayan Genç, 1960'lı yılların başında doktora tezi için konu belirlemek üzere düşünmeye başlar. Teknik ve kayda değer bir problematiğe sahip olmayan bir konu üzerinde çalışmak istememektedir. Genç'in kolay alternatifleri seçmekten kaçınması yönündeki bu ısrarcılığı, onun akademik yaşamının en tanımlayıcı unsurudur denebilir. Şüphesiz bu özelliği sayesinde Genç, Pamuk'un da ifade ettiği üzere iktisat tarihi alanına dair büyük sorular sorabilmiş ve bu sorulara kendi cevaplarını geliştirebilmiştir.⁸

Tez konusunu belirleme aşamasında aklından geçen soruları kendisi daha sonra şöyle ifade edecektir:

“Osmanlı sisteminin Batı Avrupa'daki iktisadi değişmelere neden ayak uydu-

ramadığı da ortada duran önemli bir mesele idi. Ne düşünmüşlerdi, ne yapmışlardı, yahut ne yapmamışlardı da modern iktisadi büyümenin dışında kalmışlardı? Bu büyük değişmeye katılmak için herhangi bir çaba göstermişler mi idi? Mitosun genellikle kabul ettiği gibi, dış alemde olup bitenlerin hakikaten hiç farkına varmadıkları için mi bu değişimin dışında kalmışlardı? Yoksa farkına varmış, uğraşmış, ama başaramamışlar mı idi? Başarısızlığın kaynağı/kaynakları nerelerde idi? Kendilerinde, kendi sistemlerinde mi, yoksa başkalarında mı idi? Sorumluluğu kime/neye yüklemek gerekiyordu? Yahut bir sorumluluk yoktu da tarihin ve coğrafyanın ördüğü kaçınılmaz bir zorunluluk mu söz konusu idi? Hocam Ö.L. Barkan'ın yanında hazırlayacağım doktora tezi için konu belirlemek üzere düşünmeye başladığım zaman, 1960'lı yılların başlarında, zihnimi işgal eden sorular bunlardı.”⁹

Bu önemli sorulara verilebilecek cevapların merakının kendisinde güçlü bir motivasyon oluşturduğunu söylemekle birlikte Genç, ilgili sorulara cevap niteliğinde olacak bir tez çalışmasını, o günkü Osmanlı tarihi literatürünün sınırları içinde kalarak yürütmenin zor görüldüğünü de bilmektedir. Bunun üzerine sınırlandırılmış ve ampirik sınıma im-

7 Coşkun Çakır, “İmparatorluğun İktisat Tarihçisi: Mehmet Genç (1934-2021), Hayatı Kişiliği, Eserleri”, Divan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi, No: 1, 2021, s. 258, 259.

8 Şevket Pamuk, “Remembering Mehmet Genç (1934-2021): Economic Historian of the Ottoman Empire” New Perspectives on Turkey, No: 65, 2021, s. 4.

9 Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, 12. Basım, s. 11.

kân tanıyacak hipotezler oluşturabilmek amacıyla çalışmalara başlar.

Genç, iktisat tarihindeki esas ilgi alanını genel ve teorik konular şeklinde tanımlar.¹⁰ Bu doğrultuda tez konusu belirleme çalışmaları kapsamında zihnindeki soruları netleştirmeye çalışırken iktisat teorisinde makro bir kavram olan modern iktisadi büyüme kavramı üzerinde düşünmeye başlayacaktır. Genç'e göre iktisat tarihinin temel problemi, modern iktisadi büyümenin oluşumunu açıklamaya çalışmaktır.¹¹ Bu aşamada Genç, bu kavramla yakından ilişkili olan sanayi devrimi üzerine dikkatlerini yoğunlaştırır. Literatürde büyük ölçekli bir ülkede sanayi sektöründeki değişimlerin modern iktisadi büyümeyi gerçekleştirdiği tezi ampirik olarak sınanmış ve doğrulanmıştır. Buradan hareketle Genç, bu kavramı Osmanlı özelinde çalışmayı mümkün kılacak tercihin, bunu sanayi sektörünün sınırları içinde kalarak yapmak olacağını düşünür. Ardından Genç, araştırma sorularını geliştirmiştir. Genç'in belirlediği araştırma soruları şunlardır:

- Osmanlı sanayisi üzerinde Sanayi Devrimi ne gibi doğrudan ve dolaylı etkilere sahiptir?
- Bu etkiler sanayinin alt sektörlerine göre nasıl farklılaşmış, üretimin hacmini ve bileşimini ne oranda ve hangi yönde değiştirmiştir?
- Osmanlı'da üreticiler teknoloji, organizasyon ve mal kompozisyonu bakımından bunlara tepki olarak ne gibi

değişiklikler yaptılar?

- Devlet nasıl bir tutum geliştirdi?
- Devlet hangi motiflerle neleri yaptı ve yapmadı?
- Bu etkileşimler sonucunda sektörde değişen, yok olan ve yeni olarak doğan neler oldu?

Bu araştırma soruları ışığında Genç temel motivasyonunu, Osmanlı sanayisinin Batı'daki sanayi devrimi sürecinde, bu devrim karşısındaki konumunu ve değişimlerini, kantitatif bir analizle ortaya koymak şeklinde ifade etmiştir. Osmanlı sanayisini üç ana periyot halinde değerlendirmeyi düşünen Genç, çalışmasının zamanını 1700-1860 dönemiyle sınırlamaya karar verir. Dönem sınırlandırması ve tespit ettiği araştırma sorularıyla kapsamını belirlediği tezi için çalışmaya başlar ve öncelikle çalışması için gerekli olan ve inceleyeceği kaynakları belirler Genç. Bu kaynaklar şunlardır:

- Yerli ve yabancı ikincil kaynaklar.
- Osmanlı vekayinüvislerinin yazma halinde basılmış kronikleri.
- Çeşitli misyonlarla Türkiye'ye gelmiş ve gözlemleri yayınlanmış yabancılara ait seyahatname türünden kaynaklar.

Kaynaklar arasında Osmanlı arşivine dair bir kaynak bulunmaması, Genç'in arşivde geçen akademik kariyeri düşünüldüğünde dikkat çekicidir. Genç, başlangıçta çalışmasını arşive girmeden, kütüphane çalışmasıyla yazabileceğini; yerli

¹⁰ Genç, s. 9.

¹¹ Genç, s. 31.

kaynakların kalitatif nitelikteki bilgileri ile, seyahatname literatürünün kantitatif verilerini bir araya getirdiği zaman, Osmanlı sanayisinin, tasarladığı şekilde uzun vadeli değişme eğilimlerini teşhise imkân bulacağını umduğunu söyler. Bu kaynaklar üzerinde yapılan iki yıllık çalışma sonucunda Genç, ek verilere ulaşmak amacıyla yeni kaynakları incelemesi gerektiği sonucuna ulaşır. Çünkü mevcut kaynaklar üzerinden derlediği veriler, sanayide uzun vadeli değişim eğilimlerini tespitte imkân verecek niteliğe sahip değildir. Öncelikle bu yeni kaynakları Osmanlı arşivine girerek sağlamanın mümkün olduğunu düşünse de Genç, çalışmanın gerektirdiği kantitatif verilerin arşivde hazır bulunmadığını, onları oluşturmak üzere incelemek zorunda kalacağı belge sayısının çok olacağını, bunları hızlı şekilde okuyabilme zorunluluğu olduğunu ancak kısa zamanda bu hıza ulaşamayacağını düşünerek yeni kaynakları başka alanlarda aramaya yönelecektir. Bunun üzerine daha önce Fransızca literatürü taramış olan Genç, iki yıl boyunca İngilizce literatürü de inceledikten sonra pek çok yeni veri elde edecektir. Ancak bu yeni veriler de Osmanlı'da bir sektör olarak sanayinin uzun vadeli değişme eğilimlerini analiz etmeye olanak sağlayacak yeterlilikte değildir. Doktora tezini tamamlaması için tanınan azami sürenin de bitmek üzere olduğu bu aşamada, Ömer Lütfi Barkan'ın eldeki mevcut verilerle tezini tamamlaması önerisinde bulunmasına rağmen

Genç, verileri yeterli düzeye getirmek amacıyla yeni kaynaklar bulmak üzere araştırmayı sürdürmeye karar verecek, bir kez daha kolay alternatifi seçmekten ısrarla kaçınacaktır. Bu kararı vermesinin nedenini şöyle açıklar Genç:

“Sorduğum soruların hiçbirini cevaplandırmayan, hiçbir hipotezimi test etmeye imkân vermeyen bu yetersiz (...) verileri bir araya getirerek herhangi bir açıklama ve genelleme ihtiva etmeyen, sadece tasvirle yetinen bir metni yazıp “bu benim tezimdir” demek istemiyordum. Bunca ümitle başladığım bir araştırmayı, zihnimi hiçbir şekilde tatmin etmeyen bir metinle noktalamak bana entelektüel bir intihar denemesi gibi geliyordu. Onun için (...) ara vermeden araştırmayı sürdürmeyi kararlaştırdım.”¹²

Bu yeni kaynağın yayınlanmış belgeler ve ikincil kaynaklardan oluşan literatürde bulunmasına imkân olmadığına kanaat getiren Genç, Osmanlı arşivine girmeye karar verir. Arşive girerken temel hipotezini, vergi gelirlerine ait uzun vadeli rakamları kullanarak genel olarak ekonominin ve özel olarak da sanayinin vergilendirmeye tabi tutulan dallarındaki değişimlerle ilgili kantitatif göstergelerin oluşturulabileceği görüşü üzerinden tasarlar.¹³ Bu inceleme sonucunda sanayinin değişik bölge ve alt sektörlerindeki uzun vadeli değişimleri yansıtan niceliksel seriler oluşturmaya imkân tanıyan

12 Genç, s. 17.

13 Mehmet Genç, “Yaptıklarım Yapacaklarımın Yan Ürünüdür”, Türk Tarihçiliğinde Dört Sima, Haz. Erol Özvar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Baskı, s. 143.

verileri elde etmeyi başarır. Birkaç yıllık çalışmanın ardından Genç, daha sonra “şaşırtıcı ve acı bir sürpriz” olarak tanımlayacağı bir sonuç ile karşı karşıya kalır. Arşivde incelemek üzere seçtiği yüz elli vergi kalemine ait yıllık gelirleri gösteren veriler yıllar itibarıyla oldukça az değişmekte, çoğu zaman aynı veriler yıllar boyunca tekrarlanmaktadır. Bu manzara, ilgili vergi rakamlarından sanayi sektörü ile ilgili faaliyet dallarındaki değişimleri, farklılaşmaları izlemenin mümkün olmayacağı anlamına geliyordur. Genç’in karşılaştığı bu sorun sonrasında zihnini meşgul eden bu rakamlar, iktisat tarihi literatürüne sunacağı kapsamlı katkıları teşkil eden çalışmalarının ortaya çıkma sürecinin başlangıcını oluşturacaktır. Genç bu süreci daha sonra şöyle ifade edecektir:

“Benimki hakikaten bir başarısızlığın, daha doğrusu ele alınan problemin nasıl çözümsüzlüğe saplandığının hikayesi ile başlar. (...) tarih araştırmalarında bir problemi çözememe sürecinde oluşan bulgular da ekseriya önemli olabiliyor.”¹⁴

Veriler, Genç’in hipotezini doğrulamamıştır. Bir araştırmacının böyle bir durumda ne yapması gerektiğiyle ilgili Genç, şüphesiz kendi tecrübesinin de rehberliği ışığında daha sonra şunları söyleyecektir:

“Veriler sizin modeliniz ve hipotezinizde yanlışlık ortaya çıkarırsa, yapılacak şey model ve hipotezinizi değiştirerek, yeniden verilere gitmektir. Bu gidiş geliş sonundadır ki, tarih disiplininin o depodan çıkarıp inşa etmenize yardımcı olduğu verileri anlamlı kılabilirsiniz.”¹⁵

Genç tam olarak söylediği yöntemi benimseyecek ve veriler üzerinde daha fazla düşünüp geliştirdiği yeni araştırma sorularına cevap arayarak literatüre katkı sunduğu çalışmalarını ortaya çıkaracaktır.

2. İktisat Tarihi Hakkındaki Düşünceleri

Mehmet Genç, iktisat tarihini tarih ve iktisat biliminin ortak bir ürünü, melez bir disiplin olarak şöyle tanımlar:

“İktisat tarihi akademik bir disiplin olarak 19. yüzyılın sonlarında doğmuş nispeten yeni bir alandır. Kendisinden yaklaşık yüz yıl kadar önce doğmuş olan iktisat ile yaşı yüzlerce yılı aşan tarih disiplininin ortak bir ürünü olarak melez bir bilgi dalıdır.”¹⁶

Genç’e göre tarih, yaşanmış olaylar ve bunlar hakkındaki bilgilerimizi kapsamaktadır. Tarihi meslek edinen tarihçi de geçmişten kalan kalıntılara bakarak, onları inceleyerek yaşanmış geçmiş hakkın-

14 Fehmi Yılmaz, “Mehmet Genç ile Osmanlı’da Devlet ve Ekonomi Üzerine”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2003, s. 369.

15 Tuncer, s. 89.

16 Mehmet Genç, “İktisat Tarihi Bakımından Osmanlı Arşivinde Kısa Bir Gezinti”, Baykan Sezer’e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayıncılık, 1. Baskı, 2004, s. 287.

da varsayımlar geliştirme, onu inşa etme, açıklama ve yorumlama çabasıdır. İktisat ise, günümüz ve geleceğe yönelik olarak, iktisadi değişkenler arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin niteliğini matematiksel bir dille ortaya koyma amacı olan bir disiplindir. İktisat tarihini de bu ortaklığın ürünü olarak problemleri alan olarak şöyle tanımlar Genç:

“İktisat tarihi (...) kaynağını oluşturan iki ebeveyn disiplinle kuşaklar arası çatışma türünden ihtilaflı ilişkiler içindedir. Esasen tarihçilik geçmişe, iktisat ise günümüze ve geleceğe yönelik disiplinler olarak birbirleri ile uzlaşması zor, hatta giderek zıtlık derecesinde farklılaşan bu iki kutup arasında gerilen iktisat tarihi çelişkili ve problemleri bir alandır.”¹⁷

Bu problemleri niteliği, iktisat tarihinin potansiyel sorunlarına işaret etmektedir. Zira iki zıt disiplinle ilişkisinin yarattığı gerilmeden kurtulmak üzere iktisat tarihi sürekli olarak kutuplardan birine yönelme eğilimine sahiptir. Genç'e göre sorun tam da bu noktada, bir alana yönelmeye diğer alandan kopma eşlik ettiğinde ortaya çıkacaktır. Bu sorunu aşabilmek amacıyla iktisat tarihi yapabilmek için tarih ve iktisat disiplinlerinin yöntemlerinden birlikte yararlanmak gerekmektedir. İktisat tarihi çalışmaları, disiplinin konusu itibariyle geçmişe yöneliktir, geçmişini inceler. Bu noktada tarih disiplininin yardım alma-

sı kaçınılmazdır zira geçmişte hangi tarihi olayın inceleneceğinin tespit edilebilmesi için tarih biliminin yöntemlerinin kullanılarak elde edilen verilere ihtiyaç vardır. Genç'e göre iktisat tarihçisi söz konusu verileri, tarih biliminin yöntemlerini kullanarak kendisi bulup inşa etmelidir. Çünkü iktisat tarihi çalışmalarında model ve hipotezlerin ikincil kaynaklara dayanılarak kurulması imkansızdır:

“İktisat tarihi (...) tarihçinin tekniklerini kullanarak (...) kendi olgularını inşa edip çıkarmazsa; tarihçilerin ikinci elden yaptıkları araştırmalara dayanarak teoriler geliştirmeye kalkarsa, çok boş, formel ve hiçbir işe yaramayan bilgiler yığını meydana gelir.”¹⁸

İktisat tarihinin iktisat ile teması ise tarih biliminin yöntemleri kullanılarak elde edilen verilerin yorumlanması aşamasında söz konusu olmaktadır. Bu ilişkinin olmadığı iktisat tarihi çalışmaları bir veri yığını olmaktan ileri gidemeyecektir. Esas bilimsel faaliyetin verilerin yorumlanması aşamasıyla başladığını şöyle ifade eder Genç:

“Osmanlı tarihçiliği, esas olarak Osmanlı arşivine dayanıyor. (...) Arşive girip oradan değerli verileri elde etmek işin başlangıcıdır. O verilerin analizi ve yorumuna başladığımız zaman asıl ilmi faaliyet o zaman başlamış olur.”¹⁹

17 Genç, s. 287.

18 Lök, s. 48.

19 Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar I, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021, s. 223, 227.

Tüm bu karşılıklı ilişki kümesi ışığında Genç, iktisat tarihini kendi özgün ifadesiyle “iktisadın bugün için yaptığı, iktisadi değişkenler arasındaki ilişkilerle etkilerdeki düzenlilikleri ve yapıları ortaya çıkarma ameliyesini, bu değişkenlerin geçmişteki oluşumları için yapan dal”²⁰ şeklinde tanımlar.

Genç, iktisat tarihinin iktisat ve tarih ile ilişkisinin tek yönlü olmadığına da vurgu yapmaktadır. Ona göre iktisat disiplini; özellikle doktrinler tarihi, konjonktür teorisi, dış ticaret, gelişme ekonomisi gibi alanlarda iktisat tarihinin veri, yöntem ve bulgularını kullanmadan rasyonel varsayımlar yapıp teorik açıklamalara ulaşma imkânı bulamaz. Sadece matematik ile yapılan iktisadın, tarih, toplum ve kültürle bağları kopuktur ve dolayısıyla yaşayabilirliği de zayıf olacaktır. Tam da bu nedenle iktisat teorisinde rasyonel hipotezlerin inşası ve teorik izahların yapılması iktisat tarihinin yardımı olmaksızın mümkün değildir der Genç.²¹ Aynı karşılıklı ilişki tarih disiplini için de geçerlidir. Hocaya göre yalnız tarih bilerek yapılacak bir alanı yoktur tarihinin.²²

Ayrıca iktisat tarihinin analiz edip ortaya koyduğu bulgular, klasik tarihin anlaşılması güç pek çok problemini aydınlatarak anlamlı açıklama imkanlarına önemli yardımlar sağlar. Tarihte yaşanmış savaş, buhran gibi birçok mikro olayın, makro olaylardan bağımsız birer rastlantı olmadığı ancak, iktisat tarihinin yöntem

ve bulgularından yararlanılarak tespit edilebilir. Bu tespitin yapılması önemlidir zira söz konusu olaylar iktisadi tekabül-leri ile ilişkilendirildiğinde anlam kazanabilecektir.

Genç'e göre iktisat tarihi, tarih ve iktisat dışında başka disiplinlerle de ilişkide olmalıdır ve iktisat tarihi alanında nitelikli çalışmalar ortaya çıkarmak için disiplinler arası diyalog önemlidir. Özellikle ampirik araştırmada ilerledikçe bu diyalog bir zorunluluk haline gelmektedir. Bu gerekliliği Genç şöyle açıklar:

“İktisat tarihi başka birçok disiplinle de ilişkiye girmek zorundadır. Onun (iktisat tarihinin) esas araştırma alanına giren üretim, mübadele, tüketim, hayat standardı, iş organizasyonu, ulaştırma vb. konularda derinleştikçe bunları etkileyen nüfus, sosyal yapı, kültürel değerler, siyasi sistem, uluslararası ilişkiler, teknoloji gibi çeşitli alanlara ait verileri de kullanmak zorundadır. Binaenaleyh bu verilerle uğraşan demografi, sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, hatta fen bilimleri alanında bilgiye ihtiyacı vardır. Bulduğu verileri bilgisayar ve istatistik yöntemleri ile analiz etmek gerekeceği için bu iki teknik alanda da ilişki kurmak zorundadır. Tek kişinin bütün bu bilgilerinde uzmanlaşması mümkün olmadığına göre iktisat tarihi özündeki disiplinler arası niteliğine uygun olarak araştırmalarını hakkıyla yürütebilmek

20 Küçükcalay, s. 239.

21 Lök, s. 48.

22 Genç, Özvar, s. 222.

*için grup çalışmasına kaçınılmaz olarak muhtaçtır.*²³

Bir röportajında Genç, bir bilim insanının disiplinler arası ilişkiler konusunda bir fikri olmasını bir zorunluluk olarak, kendi çalışma deneyimi özelinde şu sözlerle ifade eder:

*“Bir ilim adamının, disiplinler arası fikri olması şart. (...) her konuda uzman olamaz ki insan. O alanın uzmanı ile ilişki içinde olması lazım. Osmanlı iç borçlanma çalışıyorum. Ekonometri ve istatistikçi ile çalışmam lazım. (...) Tek başıma yapmama imkan yok. O tekniği biliyor ama neyi araştıracağını bilmiyor. Ona ben fikir vereceğim, o diyecek bunu şöyle çözeriz. İş birliği lazım.”*²⁴

3. Mehmet Genç ve Osmanlı Tarihinin Problematikleri

Mehmet Genç, Osmanlı tarihi araştırmacılarının karşı karşıya oldukları sorunları üç temel problematik üzerinden ifade etmiştir. Bu problematikler oldukça önemlidir, zira Genç’in literatüre katkı sunan çalışmalarının ekseriyeti bu problematikler çerçevesinde geliştirdiği araştırma sorunlarına yanıt arama çabasının bir ürünüdür.

Problematik olarak tanımladığı sorunlar, Genç’e göre Osmanlı tarihi literatüründeki mevcut dönemlendirme meselesi ile yakından ilişkilidir. İlgili problema-

tikleri anlayabilmek, Osmanlı tarihine bütünsel bakmayı zorlaştıran geleneksel dönemlendirme paradigmasının bakış açısını aşmakla mümkün olabilecektir der Genç.²⁵ Bu noktada onun genel olarak tarih, özel olarak da Osmanlı tarihinde dönemlendirme meselesine dair görüşlerine yer vermek faydalı olacaktır. Genç dönemlendirmeyi, tarihin sürekliliklerini suni bölümlere ayırmak şeklinde ifade eder ve neden kolay olmayan bir faaliyet olduğunu şöyle dile getirir:

*“Kolay bir iş değildir tarihi dönemlendirme. Bir kere tarih, bildiğimiz ve anladığımız kadarıyla, senfoni gibi sürekliliklerden örülmüş bir alemdir. O süreklilikleri kaçınılmaz şekilde sun’i olan bölümlere ayırmak oldukça zahmetli, teorik soyutlama gerektiren bir faaliyettir. Tarihçiler genellikle teorik çalışmalardan pek hoşlanmadıkları için dönemlendirme işini de yapmaya fazla yönelmezler. Tarihin teorik meselelerini daha çok filozoflar ele alırlar. Ama onlar tarih bilmez; tarihçiler de felsefe bilmez. Bu iki yakası bir araya gelmeyen bir epistemik no man’s land’dir. Tarih sahasında dönemlendirmede yalnız teorik kavramlar değil, olup bitenlerin muhtevasına ait bilgiler de lazımdır. Bunlar ise teoriye alışmış olan insanların, tarih-dışı zihinlerin pek başarılı oldukları bir alan değildir.”*²⁶

23 Genç, “İktisat Tarihi Bakımından Osmanlı Arşivinde Kısa Bir Gezinti”, s. 289.

24 Harun Tuncer, Selman Kılıç, Ahmet Apaydın, “Hakikati Arayan İnsanlara Çok İhtiyaç Var, Tecrübe Konuşuyor”, Yedikita, 78, Şubat 2015, s. 65.

25 Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, s. 34.

26 Mehmet Genç, “Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği”. Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme

Osmanlı özelinde ise Genç'e göre mevcut dönemlendirme paradigmasında Osmanlı tarihini anlatırken kullanılan kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme ve dağılma tasnifi, olumsuz değer yargılarına sahip olması anlamında yaşananlar hakkında ön kabuller oluşturan bir özellik göstermektedir.²⁷ Bu durumun literatürde yarattığı sorunları Barkan, Köprülü ve İnalçık'ın uzmanlıkları üzerinden çarpıcı şekilde izah eden Genç, üç ismin de kuruluş ve yükseliş dönemleriyle ilgili çalıştıklarını ve Türk tarihçilerinin bu dönemleri iyi öğrenirken durgunluk, gerileme ve dağılma dönemleri ile ilgili çalışmaktan kaçındıklarını söyler. Ona göre mevcut dönemlendirme paradigmasının sahip olduğu subjektif değer yargıları, Osmanlı tarihinde 17., 18. ve hatta 19. yüzyılları bir kolektif hafıza kaybı alanı haline getirmiştir. Metodolojik olarak daha çekici olan; çoğunlukla büyüyen, gelişen, karmaşıklaşan fenomenleri incelemektir, bunun aksine gerileyen, dağılan, tahrip olan fenomenleri çalışmak metodolojik olarak zordur ve tam da bu sebeple 17., 18.ve 19. yüzyıllarla ilgili çalışmaların literatürde kapladığı alan oldukça sınırlıdır der Genç.²⁸

Bununla birlikte mevcut dönemlendirme paradigmasının olup bitenlerle ilgili yol göstericiliğine dair de eksikliklere işaret eder, bu eksikliğin nedenini ilgili paradigmanın oldukça yüzeysel olması ve belirli bir sosyal değişmeye, toplumun

çeşitli sektörleri arasındaki ilişkiye ait bir fikir içermemesi şeklinde açıklar. Genç'e göre daha isabetli ve derinlikli bir kavramaya imkân verecek nitelikte bir tasnif, Osmanlı tarihi iki ana döneme ayrılarak yapılabilir. İlk problematik bu dönemlendirmenin 14. yüzyıl başlarından 17. yüzyılın sonlarına kadar süren ilk dönemi olan genişleme döneminde gerçekleştirenlerle ilgilidir. Bu dönem Osmanlı'nın önemli bir yenilgi yaşamadığı bir dönemdir. Aynı dönemde Avrupa, pek çok gelişmenin etkisiyle dünyaya hâkim olma yolunda ilerlemekte ve nüfus, üretim hacmi, sermaye stoku, teknoloji ve enerji kapasitesi gibi kaynaklar anlamında da Osmanlı'dan üstün konumdadır. Bu şartlar veri iken Osmanlı, kıta içinde yüzyıllar süren bir genişlemeyi devam ettirebilmiş ve kıtanın yüzde onunu kontrolü altına almayı başarmıştır. Genç ilk problematiği Osmanlı'nın sözü edilen, bütün unsurları henüz analiz edilmemiş olan bu başarısı üzerinden geliştirdiği bir soru ile tanımlar. Bu "mucizevi" başarı nasıl elde edilmiştir?

İkinci problematik, iki periyotlu dönemlendirmenin ikinci dönemindeki gelişmeler ile ilgilidir. 1683-1922 arasında kapsayan bu dönem, gelişmiş bir Avrupa karşısında Osmanlı'nın kıtadan geri çekilmesi anlamında bir daralmanın başladığı dönemdir. Genç'e göre bu daralmanın temposu oldukça yavaş seyretmiştir ve bu durum Osmanlı Devleti'nin direnme

Paradigmasının Sonu, Haz. Mustafa Armağan. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 321.

27 Genç, s. 322.

28 Genç, s. 322.

gücüne işaret eder. Bu direnç kabiliyeti ve geri çekilmenin “mucizevi” yavaşlığına dikkat çeken Genç'e göre sanayi devrimiy-le birlikte büyük dönüşümünü gerçekleştirmiş bir Avrupa karşısında Osmanlı'nın Avrupadaki genişleme hızına yakın bir tempo ile geri çekilebilmeyi nasıl başardığı sorusu Osmanlı tarihi literatürü için ikinci problematiği oluşturmaktadır.

Genç, üçüncü ve son problematiği ise Osmanlı sisteminde sanayi devriminin neden gerçekleştirilemediği ve bu büyük dönüşümü gerçekleştirmeden modern iktisadi büyümeyi başlatmış Avrupa'ya karşı Osmanlı'nın uzun süre nasıl direnebildiği sorusu üzerinden tanımlar. Genç'e göre bu problematikler, diğer disiplinlerle arası-na mesafe koymuş, izole tarih çalışmaları ile çözülemeyecek önemli meselelerdir ve literatüre katkı sunacak analizler ancak bu problematiklerden biri veya diğerinin yönlendirmesi ile inşa edilmiş, disiplinler arası sentez çalışmalarının şekillendirdiği çözüm denemeleriyle söz konusu olabilir.²⁹

4. Sonuç Yerine: Mehmet Genç'in Çalışmaları ve Literatüre Katkıları

Genç'in literatüre önemli katkılarından biri, Osmanlı iltizam sisteminde ortaya çıkan değişmeyi kurumsal düzeyde detaylı olarak ortaya koyduğu çalışmadır. Bu çalışma, Genç'in doktora tezi araştırmalarını yaparken modern iktisadi büyüme karşısında Osmanlı'nın konumunu anlama ve açıklama saikiyle Osmanlı arşivine girmesi ve devam eden süreçte

yaptığı araştırmalar sonucunda karşılaştığı problemlere cevap aramaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Genç bu çalışmasını “yan ürün olan bir etüt” şeklinde şöyle ifade eder:

“Osmanlı endüstrisinin 18-19. yüzyıllarda geçirdiği merhaleleri, aynı dönemde İngiltere’de tarih sahnesine çıkmış ve 200 yıldan daha kısa bir süre içinde dalga dalga yayılarak bütün dünyayı nüfuz sahasına almış bulunan Endüstri Devrimi’ne ait tesirlere nasıl cevap verdiğini, ne gibi değişikliklere uğradığını, ve hangi mekanizmalarla nasıl bir sonuca ulaştığını araştırmak üzere başladığımız şumullü bir çalışmanın yan ürünlerinden biri olan bu etüt, sanayi istihsal hacmindeki değişmelerin, muhtelif sınaî faaliyet kollarından alınan vergilere ait hasılat miktarlarına yansıtacağı düşüncesi ile giriştiğimiz, vergi iltizam defterleri üzerindeki incelemelerden doğdu.”³⁰

Genç'in arşivdeki uzun süren çalışmaları sonucunda hipotezinin doğrulanmaması üzerine yapacağı çalışmalar, iltizam sistemiyle ilgili literatüre önemli katkıları olan çalışmasının ortaya çıkmasını sağlayacaktı. Arşivde vergi kalemlerini incelerken, sanayinin farklı dallarından alındığı görülen yıllık vergilerin değişmeden kalmış olmasına rağmen aynı dönemde fiyatların yaklaşık yirmi kat arttığını tespit eden Genç, bu problemi çözmek üzere yıllarını alan bir çalışma yürütmüş ve 1973'te

29 Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, s. 36.

30 Genç, s. 114.

tamamlanan ilgili çalışma “Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi” adıyla 1975’te yayınlanmıştır.³¹ Geliştirdiği hipotez kapsamında çalışmanın ulaştığı sonuç; vergi iltizam sisteminde 17. yüzyılın sonları itibarıyla yaşanan değişimle malikane sistemine geçildiği ve yıllık vergi rakamlarındaki değişmezlik görüntüsünün, bu yeni sistemin mantığından kaynaklandığıdır. Çalışmada sanayi öncesi ekonomilerin tipik karakteristiğine sahip Osmanlı ekonomisinde vergilendirme konusu kapsamında tımar sistemi, iltizam usulü, malikane sistemi üzerinde durulmuştur. Buna göre Osmanlı mali metodlarına ait aşamaların ilki ve en önemlisi tımar sistemidir. Ancak geniş bir coğrafyaya yayılması itibarıyla imparatorluk topraklarında bu sistemi yürütmenin yarattığı sorunlar ve Osmanlı ekonomisinde nakdi ekonominin, dünya ekonomisinde yaşanan gelişmelerin etkisiyle öneminin artmasıyla birlikte bir mali çözüm yöntemi olarak iltizam usulü tesis edilmiştir. Özellikle 17. yüzyılın sonları itibarıyla bazı mukataaların kaydı hayat şartı ile iltizama verilmesi şeklinde işleyen malikane sistemi ortaya çıkmıştır. Hocanın tespitlerine göre, Osmanlı İmparatorluğu’nda vergi iltizam bedellerinin 18. yüzyılın başlarından itibaren donmuş bir görüntüde olmasının sebebi malikane sisteminin işleyiş mantığıdır. Bu ilişki literatüre Genç’in bu çalışmasıyla kazandırılmıştır.

Bu çalışmayla birlikte incelediği vergi rakamlarından hareketle bir önemli çalışma daha ortaya koymuştur Genç. Bu çalışma “18. Yüzyıla Ait Osmanlı Mali Verilerinin İktisadi Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerine Bir Çalışma” ismiyle önce İngilizce, daha sonra 1981’de ise Türkçe olarak yayınlanmıştır.³² Çalışmada, değişmez nitelik gösteren vergi rakamlarının ilgili olduğu iktisadi faaliyetin reel hacmindeki değişimleri yansıtabilecek biçimde canlandırılması imkanının derece ve sınırları ile ilgili ampirik sonuçlar ortaya konmuştur. Bu iki çalışmadan sonra Genç, Osmanlı maliyesinin yapısı ve mekanizmalarını daha detaylı tanıma fırsatı bulacak ve süreç onu devletin ekonomideki rol, kapsam ve sınırları üzerine daha fazla düşünmesi yönünde motive edecektir. Bu süreci şöyle anlatıyor Genç:

“Bu makalelerin her ikisi de gerçek anlamı ile birer yan üründür. Ancak bunlar sayesinde Osmanlı maliyesinin iç yapısı ve onun karmaşık mekanizmaları ile tanışma imkânı buldum. Osmanlı maliye dünyası ile tanışınca devletin ekonomiyi ilgilendiren profili de yavaş yavaş belirmeye başladı.”³³

Genç’e göre ekonomi ile kurduğu ilişki bağlamında devletin rolünü ciddiyletme düşüncesini gereklilik doğrultusunda Genç, yaptığı araştırmaların

- 31 Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi”, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/ Tartışmalar, Ed. Osman Okyar-Ünal Nalbantoğlu, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, 231-296.
- 32 Mehmet Genç, “18. Yüzyıla Ait Osmanlı Mali Verilerinin İktisadi Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerine Bir Çalışma”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 2/10, 1981, 33-77.
- 33 Genç, “Yaptıklarım Yapacaklarımın Yan Ürünüdür”, s. 143.

sonuçlarını içeren “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş” başlığını taşıyan çalışmasını tamamlar.³⁴ Bu çalışmada, devletin zaman içinde ekonomiye karşı tavrındaki değişimin mekanizma ve sonuçlarını ortaya koymuştur. Çalışmada Genç öncelikle savaş ile ekonomi arasındaki ilişkiye dair genel ve teorik bir tanımlamayı okura sunar. Bu tanımlama iki ideal şemayı içermektedir. İlk şematik durum, devletin savaş için ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri serbest piyasa mekanizması dahilinde satın aldığı ve bunun için gerekli olan geliri de ekonomiden nakdi olarak toplanan vergilerden sağladığı; diğer şematik durum ise devletin savaş için ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri, bir nakdi ödeme yapmadan ilgili mal ve hizmetleri üreten kesimlerden vergi biçiminde aynı olarak tahsil ettiği durumda savaşın ekonomide meydana getireceği muhtemel değişmeyi içermektedir. Çalışmasına bunları izah ederek başlamasının sebebini şöyle açıklar Genç:

“18. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin savaşlarla ilişkilerini, mali organizasyona ait niteliklerin ne ölçüde etkilediğini takip edebilmek ve ilk bakışta anlaşılması kolay görünmeyen bazı paradoksal durumları vuzuhla kavrayabilmek için, bu iki ideal şemayı zihni-

*mizde hazır tutmanın faydasız olmaya-
cağı kanaatindeyim.”³⁵*

Bu teorik izahın ardından Genç, savaş ve ekonomi ilişkisini Osmanlı özelinde ele alır. Genç’ göre savaşların ekonomiden talep ettiği kaynaklar bakımından 18. yüzyılda üç önemli değişme yaşanmıştır. Bunlar; yüzyılın ikinci yarısında savaş için talep edilen mal ve hizmetlerin miktarındaki ve piyasa fiyatındaki kayda değer artış ile bütçe giderlerindeki yükseliştir. Bu gelişmeler, devletin ekonomiye karşı konumundaki değişimin yönünü ve sınırlarını belirlemiştir. Bu çalışmasının ardından Genç, devletin ekonomi ile ilişkisine dair çalışmalarını genel bir çerçeveye yerleştirmek amacıyla biraz daha derinleştirmeye karar verir. Genç’in bu yöndeki çalışmaları, o döneme dek literatürde çözümsüz kalmış farklı pek çok problematiğin çözüme ulaşmasını sağlamış olan teorik modelin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu model, alanın önemli bir iktisat tarihçisine göre Genç’in en önemli hipotezini içerir.³⁶ Disiplinin bir diğer önemli ismine göre ise bu model, Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarına damgasını vurmuş ve hatta klasikleşmiştir.³⁷ Başka bir iktisat tarihçisine göre, Genç’in modeli kökleri sanıldığından çok derinlere uzanan bir açıklayıcılık gücüne sahiptir.³⁸

34 Mehmet Genç, “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, Yapıt: Toplumsal Araştırmalar Dergisi, No: 49, 1984, 52-61, No: 50, 1984, 86-93.

35 Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, s. 215.

36 Pamuk, s. 4.

37 Antony Greenwood, “Osmanlıda Provizyonizmin Uygulama Alanlarına Bir Örnek: İstanbul’un Et İlaşesi”, Türk Tarihçiliğinde Dört Sima, Haz. Erol Özvar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Baskı, s. 115.

38 Küçükcalay, s. 353, 354.

Başka bir iktisat tarihçisi bu modeli Osmanlı ekonomik sistemini bir bütün olarak anlatan tek model,³⁹ önemli bir başka iktisat tarihçisi ise model ile ifade edilen üç ilkeyi, Osmanlı zihninin iktisadi fenomenleri idrak edişinin Kantçı kategorileri olarak tanımlamıştır.⁴⁰

Teorik model Genç'in, şu araştırma sorularına aradığı cevaplar üzerine ortaya çıkmıştır: Toplumun iktisadi yaşamında etkili olan devlet faaliyetlerinde uzun erimli değişmeden kalan unsurlar var mıdır ve klasik dönemde iktisadi hayat üzerinde farklı oranlarda etkilere sahip Osmanlı zihniyetinin belirli ilkelerinin tespiti mümkün müdür?"⁴¹

Bu sorulara verilecek cevaplar ona göre, Osmanlı iktisat tarihinin değişime uğrayan ve değişmeden devam eden bölümleri arasında belirli ilişkiler kurmaya imkân sağlayabilecektir. Bununla birlikte ilgili ilkelerin tespit edilmesiyle birlikte iktisadi faaliyetlerle ilgili farklı ve bazen paradoksal bir görünüme sahip olan tercihleri anlama imkânı belirecek ve bir bütün olarak ekonominin nasıl bir seyir izlediğini görmek mümkün olabilecektir. Bunların tespiti son derece önemlidir zira Genç'e göre mevcut Osmanlı iktisat tarihi literatüründe anlamsız ve anlaşılması güç görünen birçok uygulama ve olguyu anlayıp analiz edebilmek, devletin iktisadi yapı üzerindeki etkileri bağlamında birbirine benzemeyen hatta çelişki yara-

tan eğilimlerin, uygulama ve kararların, bu şekilde bir düzenlilik içinde anlaşılabilmelerini sağlayan unsurların tespitiyle mümkün olabilecektir.

On yıl süren bir çalışmanın ardından Genç, Osmanlı elitinin iktisadi dünya görüşünü yansıtan zihni koordinat sistemini bir model biçiminde ortaya koymuştur. Model üç ilkedен oluşmaktadır. Bunlar iâşe (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonizm) ve fiskalizm ilkesidir. İâşe, iktisadi faaliyete tüketici yanlı bakan, iktisadi faaliyetin nihai amacı olan insan ihtiyaçlarının tatmin edilmesi amacıyla mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulmasını hedef edinen bir ilkedir. Genç'e göre bu ilke, Osmanlı iktisat politikasının en önemli ilkesidir. Zira ekonomide verimliliğin oldukça düşük, ulaştırma imkanlarının pahalı ve zor ve mevcut durumu revize etmeye yönelik müdahalelerin verimliliği artırmaktan çok düşürücü bir etkide bulunması ihtimalinin daha yüksek olması gibi mevcut objektif koşulların hâkim olduğu bir çağda toplumsal düzenin yaşaması ve korunması ile devlet faaliyetlerinde süreklilik sağlanabilmesi için iktisadi hayatın düzenlenmesinin iâşe ilkesine dayanması bir zorunluluktur. Bu gereklilik doğrultusunda Genç'e göre Osmanlı Devleti, üretim ve ticaret üzerinde kapsamlı ve katı şekilde yürütülen bir müdahaleciliği benimsemiştir. Bu kapsamda piyasada kaliteli ve düşük fiyatlı

39 Murat Çizakça, "Mehmet Genç İle Beraber İktisat Tarihi Araştırmalarında Geçen Bir Otuz Beş Yıl", Türk Tarihçiliğinde Dört Sima, Haz. Erol Özvar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Baskı, s. 102.

40 Erol Özvar, "Mehmet Genç: Belgeden Modele Uzanan Bir Portre", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı:12, 2000, s.150.

41 Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, s. 40.

mal arzının bollaştırılması yönünde politikalar tesis etmiştir.

Gelenekçilik ilkesi ise, sosyal ve iktisadi ilişkilerde zaman içinde oluşan denge ve eğilimlerle ilişkilidir. İlgili ilkeyi Genç, denge ve değişme eğilimlerinin engellenmesi ve herhangi bir değişme söz konusu olduğunda, eski dengeye dönmek amacıyla değişmeyi ortadan kaldırma gücünün hâkim kılınması biçiminde tanımlar. Bu ilke, iâşe ilkesiyle doğrudan ilişkilidir. Zira tarım, esnaflık ve ticarete iâşe ilkesinden kaynaklanan düzenlemelerin hedefi üretim ile tüketimde dengenin sağlanmasıdır. Dengenin korunması, salt tüketim merkezli değil, üretimi de gözeten bir müdahalecilik anlayışıyla sağlanmalıdır. Emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin sınırlı olduğu ve miktarları kolayca artırmanın mümkün olmadığı bir ekonomik yapının varlığı dolayısıyla piyasada bir mal ve hizmette üretim fazlasının ortaya çıkması istenmeyen bir durumdur. Çünkü bu şartlarda arzı artırmanın yegâne koşulu bunun için gerekli olan ilave emek ve sermayenin diğer alanlardan çekilip ilgili mal ve hizmeti üreten sektöre kaydırılmasıdır. Bu da üretim faktörlerinin çekildiği söz konusu alanda bir arz kaybı ve kıtlık ile sonuçlanma riskini doğuracaktır. Bu riskin yarattığı kıtlık endişesi doğrultusunda üretim ve istihdam yapısının bir değişime uğramadan kalmasına özen gösterilmiş ve üretim-tüketim dengesinin sürdürülebilmesi saikiyle çeşitli uygulamalar düzenlenmiştir. İktisadi politika ilkesi olarak gelenekçiliğin temel işlevini Genç, bu düzenlemelerin değişmeden kalmasını sağlamak şeklinde ifade eder.

Son ilke olan fiskalizm, hazine gelirlerinin mümkün olan en yüksek düzeye çıkmasını sağlamakla birlikte ulaştığı düzeyin altına inmesine engel olmaktır. Bu ilkenin etkisiyle devlet, bir taraftan gelirleri artırma, diğer taraftan harcamaları kısma motivasyonu ile iktisadi politikaları tesis eder. İâşe ve gelenekçilik ile birlikte fiskalizm ilkesi, Osmanlı iktisadi dünya görüşünü ve bu görüşün yön verdiği iktisadi hayatın farklı alanlarını biçimlendirmekte önemli bir role sahiptir. Genç'e göre bu ilkenin anlaşılması oldukça önemlidir, zira fiskalizmin zaman içinde derinleşen etkisiyle Osmanlı iktisadi görüşünde her türlü iktisadi faaliyet yalnızca getireceği vergi geliri açısından değerlendirilmiştir ve yönetim zihniyetindeki bakış açısının tespiti ancak bir ilke olarak fiskalizmin anlaşılmasıyla mümkün olabilecektir.

Bu üç ilkenin meydana getirdiği “üçlü koordinat sistemi” Osmanlı iktisadi hayatını oluşturan politikalara yön vermiştir. Genç'e göre bu koordinat sisteminin incelenmesi ve anlaşılması literatürdeki pek çok konuya ışık tutacaktır. Bu konular şunlardır:

- Miri toprak rejimi
- Fiyat politikası
- Esnaf örgütlenmeleri
- Kapitülasyonlar
- Devlet tekelleri
- Dış ticaret politikası

“Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri” başlığını taşıyan çalışmada Genç, bu ilkeleri ortaya koymuş ve detaylı

olarak analiz etmiştir.⁴² Bu ilkelerin zaman içindeki değişimine dair tespitlerini de “19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerinde Değişmeler” isimli çalışmasıyla incelemiştir.⁴³ Bu çalışma, klasik dönemden moderne geçen sürede Osmanlı’da iktisadi zihniyetin nasıl bir değişim gösterdiğini ortaya koyması anlamında literatüre önemli katkılar sunmuştur. Hocanın tespitine göre, Osmanlı yönetiminin iktisadi hayata bakışını şekillendiren üçlü koordinat sistemi içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle 19. yüzyılın sonlarına doğru sona ermiştir.

Genç’in literatüre katkıları yalnızca kendi çalışmalarıyla sınırlı kalmamıştır. Hocanın tarih ve iktisat tarihi alanında iki çeviri eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında daha çok bilineni şüphesiz 2013 yılında “Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi”⁴⁴ ismiyle yayınlanmış eserdir.⁴⁵ İlgili eser, iktisat tarihi alanında çalışmalar yapan İtalyan Carlo Maria Cipolla’ya aittir. Türkçede “Yabancılar Göre Eski Türkler” başlığıyla yayınlanmış Ahmed Dje-

vad’a ait eser hocanın diğer çevirisidir.

Genç’in çalışmaları aynı zamanda yeni fikirlere temel oluşturmuş ve daha sonra literatüre katkı sunacak olan pek çok çalışmanın ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Genç’in malikane sistemi verileri ışığında Avrupa’da ortaya çıkan sanayi devrimiyle karşı karşıya bulunan Osmanlı sanayiinin performansı üzerine yaptığı çalışmalar, Çizakça’nın Bursa ipek sanayiinin performansı ile ilgili literatüre katkı sunan çalışmasıyla⁴⁶ Osmanlı tekstil sanayiinin üretim trendlerini mukataa gelirleri üzerinden hesapladığı çalışması⁴⁷ ilham olmuştur. Çizakça, aynı zamanda Osmanlı maliye sisteminde faaliyette bulunan girişimciler arasında kurulmuş olan iş ortaklıklarının evrimini incelediği çalışmasında da⁴⁸ Genç’in önemli katkıları olduğunu ifade eder. Aynı zamanda Greenwood⁴⁹, Özvar⁵⁰ ve Salzman⁵¹ gibi alanın önemli isimlerinin çalışmalarında da Genç’in fikir, yöntem ve çalışmalarının katkısı bulunmaktadır.

42 Mehmet Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3/1, 1989, 175-85.

43 Mehmet Genç, “19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerinde Değişmeler”, Divan: İlmî Araştırmalar, 4/6, 1999, 1-8.

44 Söz konusu eserin içinden bir bölüm “Ekonomi ve Nüfus” ismiyle ayrı bir kitap olarak da yayınlanmıştır.

45 Genç kitabı Mehmet Sırrı Gezgin takma ismiyle çevirmiştir. Çakır, s. 269.

46 Murat Çizakça, “Price History and the Bursa Silk Industry: A Study in Ottoman Industrial Decline”, Journal of Economic History, No: 3, Fall 1980, 533-551.

47 Murat Çizakça, “Incorporation of the Middle East into the European World Economy”, Review, Vol:8, No: 3, 1985, 353-377.

48 Murat Çizakça, A Comparative Evolution of Business Partnerships the Islamic World and Europe, with Specific Reference to the Ottoman Archives, Leiden, 1999.

49 Antony Greenwood, Istanbul’s Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System, PhD Dissertation; The University of Chicago, 1988.

50 Erol Özvar, Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

51 Ariel Salzman, “An Ancient Rgime Revisited: Privatization and Political Economy in the 18th Century Ottoman Empire”, Politics&Society, 21/4, 1993, 393-423.

KAYNAKÇA

- Çakır, Coşkun. "İmparatorluğun İktisat Tarihçisi: Mehmet Genç (1934-2021), Hayatı Kişiliği, Eserleri", *Divan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, No: 1, 2021.
- Çizakça, Murat. *A Comparative Evolution of Business Partnerships the Islamic World and Europe, with Specific Reference to the Ottoman Archives*, Leiden, 1999.
- Çizakça, Murat, "Incorporation of the Middle East into the European World Economy", *Review*, Vol:8, No: 3, 1985.
- Çizakça, Murat. "Mehmet Genç İle Beraber İktisat Tarihi Araştırmalarında Geçen Bir Otuz Beş Yıl", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima*, Haz. Erol Özvar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Baskı.
- Çizakça, Murat. "Price History and the Bursa Silk Industry: A Study in Ottoman Industrial Decline", *Journal of Economic History*, No: 3, 1980.
- Genç, Mehmet. "18. Yüzyıla Ait Osmanlı Mali Verilerinin İktisadi Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerinde Bir Çalışma", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2/10, 1981.
- Genç, Mehmet. "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Yapıt: Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, No: 49, 1984, No: 50, 1984.
- Genç, Mehmet. "19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerinde Değişmeler", *Divan: İlmi Araştırmalar*, 4/6, 1999.
- Genç, Mehmet. "İktisat Tarihi Bakımından Osmanlı Arşivinde Kısa Bir Gezinti", *Baykan Sezer'e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi*, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayıncılık, İstanbul, 2004, 1. Basım.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, 12. Baskı.
- Genç, Mehmet. "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/1, 1989.
- Genç, Mehmet. "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Metinler/Tartışmalar, Ed. Osman Okyar-Ünal Nalbantoğlu, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.
- Genç, Mehmet. "Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği". *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, Haz. Mustafa Armağan. Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Genç, Mehmet, "Yaptıklarım Yapacaklarımın Yan Ürünüdür", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima*, Haz. Erol Özvar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Baskı.
- Genç, Mehmet; Özvar, Erol. *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar I*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.
- Greenwood, Antony. *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System*, PhD Dissertation; The University of Chicago, 1988.
- Greenwood, Antony. "Osmanlıda Provizyonizmin Uygulama Alanlarına Bir Örnek: İstanbul'un Et İşçisi", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima*, Haz. Erol Özvar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Baskı.
- Küçükcalay, Abdullah Mesut. *Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022.
- Lök, Atilla. "Mehmet Genç: Tarihçinin Mutfağı", *Toplumsal Tarih*, Cilt: 13, Sayı: 75, 2000.
- Tuncer, Harun; Kılıç, Selman; Apaydın, Ahmet. "Hakikati Arayan İnsanlara Çok İhtiyaç Var, Tecrübe Konuşuyor", *Yedikita*, 78, Şubat 2015.
- Tuncer, Serhat. "Tarihsel Sosyoloji Üzerine", *Tarihsel Sosyoloji*, Ed. Elisabeth Özdalga, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, 3. Baskı.
- Özvar, Erol. "Mehmet Genç: Belgeden Modele Uzanan Bir Portre", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı:12, 2000.
- Özvar, Erol. *Osmanlı Maliyesinde Malikane*

Uygulamas, Kitabevi Yayınları, İstanbul,
2003.

Pamuk, Şevket. "Remembering Mehmet Genç
(1934-2021): Economic Historian of the
Ottoman Empire" *New Perspectives on Turkey*,
No: 65, 2021.

Yılmaz, Fehmi. "Mehmet Genç ile Osmanlı'da
Devlet ve Ekonomi Üzerine", *Türkiye
Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1,
2003.